

Валентина ЛЕБЕДЄВА

ЗАБЫТАЯ ГУБЕРНИЯ

“Гомельская губерния. 1919–1926 гг.: документы и материалы” / сост.: М. А. Алейникова [и др.]; редкол.: В. И. Адамушко [и др.]. – Минск: НАРБ, 2009. – 270 с.: с ил.

Територіальне визначення і питання про межі є найважливішим аспектом реалізації національних і державних інтересів будь-якого народу. В історії білоруської державності ХХ ст. він посідає особливо драматичне місце: адже не кожній з держав, що утворилися внаслідок Першої світової війни і розпаду європейських імперій, довелося пережити таку кількість територіальних “перекроєнь” як Радянській Білорусі. В одному тільки 1919 р. їх було проведено близько десяти, причому жодного з них не ініціювала сама Білорусь.

У цьому контексті підготовлений міжнародним авторським колективом документальний збірник має безумовну наукову цінність. Його значення актуалізується також тим, що в дослідницькому дискурсі та і в історичній свідомості білоруського суспільства велику визначеність отримала проблема історичної долі Західної Білорусі. В той же час історія етнічно-білоруських східних губерній (Смоленської, Вітебської, а також Могильовської, перетвореної незабаром у Гомельську), втрачених для Білорусі у момент її державного конституювання, залишається маловивченою і малоусвідомленою в громадській думці. У цьому сенсі здійснена публікація є внеском не стільки в регіональну історію, скільки в національну історіографію, а також в історію міжнародних відносин, оскільки торкається процесу державного самовизначення в білорусько-українсько-російському порубіжжі.

Безумовну логіку і важливість має міжнародна співпраця вищих архівних інстанцій Республіки Білорусь і Російської Федерації, завдяки чому стало можливим впровадження в науковий обіг цілісного комплексу матеріалів, включаючи малодоступні для білоруських дослідників. Здійснений проект демонструє найбільш раціональний і можливий у сучасних умовах варіант реституції архівних документів. Слід указати на ще одну оригінальну рису видання – вперше в практиці Білорусі його здійснено на основі “наукової кооперації” центральних державних ар-

хівних установ з місцевими. У підготовці збірника взяли участь Національний архів Республіки Білорусь, Російський державний архів соціально-політичної історії, Державний архів Російської Федерації, а також Державний архів Гомельської області і Державний архів громадських організацій Гомельської області. У той же час внесок білоруської і російської сторін навряд чи можна назвати рівноцінним: із 79 документів, ДВФФ надав 11, а РДАСПІ – 6. Окрім цього використано ілюстративні матеріали з фондів Білоруського державного архіву кіно-фото-фонодокументів.

У цілому опублікований комплекс документів є достатньо цілісним і репрезентативним для реконструкції історії Гомельської губернії від моменту її створення в квітні 1919 р. до передачі більшої частини її території БРСР в 1926 р. і далі – до розформування в січні 1938 р. у зв'язку з запровадженням в БРСР обласного територіально-адміністративного поділу.

Матеріали дають змогу з'ясувати соціально-економічні і політичні передумови утворення Гомельської губернії, які полягали, передусім, у випередженні Гомелем губернського Могильова за промисловим і транспортним потенціалом, а також за концентрацією робітників і наявністю старого регіонального більшовицького центру – Поліського комітету РСДРП. Вагомим аргументом була також геополітична роль Гомельщини в російсько-білорусько-українському порубіжжі.

Документи добре відобразили появу нової територіально-адміністративної одиниці. Вони змалювали варіанти створення Гомельської губернії, що обговорювалися: або у вигляді конструювання абсолютно нового територіального суб'єкта за рахунок частини Могильовської і сусідніх губерній, або у вигляді збереження колишньої конструкції з перенесенням адміністративного центру з Могильова до Гомеля. Привертає увагу те, що при вирішенні найважливішого політичного питання суттєву роль відіграли суб'єктивні мотиви: матеріали свідчать про зіткнення позицій у більшовицькому керівництві Гомеля і Могильова, про конкурентну боротьбу двох регіональних угруповань за переважання в новій адміністрації.

Опубліковані матеріали розкривають механізм ухвалення рішень як у процесі утворення, так і подальшого функціонування губернії. Вони виразно показують, що з усіх територіально-державних питань, що стосуються доль сусідніх трьох народів, остаточний вердикт виносився виключно московською владою, а рішення мали директивний характер. Про це свідчать, наприклад, спонтанні накази про виключення зі складу новоутвореної губернії Оршанського, Горецького, Биховського і Почепського, районів, неодноразові розформування повітів, “дозована” передача губернії БРСР в 1924 і 1926 рр., відокремлення від неї Клинецького, Стародубського і Новозибківського повітів.

Подані документи також виявляють мотивацію ініціаторів створення губернії – місцевих більшовицьких сил. Очевидно, що в основу її було покладено економічний і військово-політичний чинники (радянсько-польська війна, що розгоралася), а також перспективні завдання “світової пролетарської революції”. Проте основоположний етно-національний принцип, який враховувався при формуванні адміністративних одиниць навіть царським урядом, а на початку ХХ ст. був закріплений у міжнародному праві, цілком ігнорувався або інтерпретувався з позицій “західно-русизму”. При визнанні безумовного переважання в регіоні “великорусько-білоруського наріччя”, домінувала впевненість, що “Гомельський край є російською окраїною”, а “білоруські претензії” оцінювалися як найменш серйозні, навіть порівняно з домаганнями на регіон України. У той же час документи свідчать, що ігнорування новоутвореної Литовсько-Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки і створення Гомельської губернії в складі РРФСР на практиці досить швидко зустрілося з протиріччями. Уже влітку 1920 р., в умовах наближення польського фронту і виникнення необхідності в оперативному управлінні регіону, ЦК РКП(б) без згоди губернської влади був вимушений передати ЦК Компартії Литви і Білорусі повноваження “ставити перед губкомом політичні завдання місцевого значення”.

Включені в збірку документи дозволяють розкрити маловідомі сторінки з історії Гомельської губернії у складі РРФСР. Особливу інформаційну значущість мають звіти губвиконкому про політико-економічну ситуацію, а також двотижневі зведення губернського “ЧК” і звіти “ОГПУ”. Останні відтворюють детальний хід подій цього періоду в історії Гомельщини, що практично залишився поза увагою дослідників.

Документи не вказують, які місце і роль призначалися Гомельській губернії в загальноросійському масштабі. Проте вони розкривають процеси інтеграції регіону в загальну стратегію і тактику радянської влади, частково ілюструють специфіку їх здійснення, пов’язану з прикордонним статусом губернії. Тим самим створено можливість реконструювати драматичний процес адаптації населення східної Білорусі до більшовицької “диктатури пролетаріату”, сприйняття ним військово-мобілізаційних акцій, заходів “воєнного комунізму”, а також Непу. Документи містять інформацію про форми і масштаби пасивного і активного опору населення і репресивні заходи влади по його придушенню.

Включені до збірника документи відтворюють картину соціально-економічного розвитку Гомельської області в першій половині 1920-х рр., її промисловий і сільськогосподарський потенціал, соціально-культурну і, певним чином, національну атмосферу. Можна прослідкувати формування адміністративного апарату, його структури, персонального складу, форми і методи діяльності, політико-ідеологічні настанови.

Безумовний інтерес становлять документи, пов'язані з передачею Гомельської губернії до складу БРСР. В історичній літературі на рівні шкільних і вузівських підручників цю подію віднесено до 1926 р. Проте документи свідчать, що вирішення цієї проблеми зайняло декілька років і було складним процесом зіткнення інтересів. Відносно повно відображено обговорення проблеми на підготовчому етапі 1923 р., передачу перших повітів у 1924 р. Звертає на себе увагу те, що врахування місцевими політичними силами етнічного білоруського чинника цього разу було прийнято, але інспірувалося це “зверху” і мало міняло загальну нігілістичну в національному питанні позицію губернського керівництва. Погоджуючись у 1924 р. на передачу БРСР повітів, “визнаних білоруськими”, останнє прагнуло зберегти зменшену адміністративну одиницю в РРФСР, доводячи економічну і соціальну життєздатність губернії у складі п'яти повітів, що залишилися.

Документи засвідчують наявність суперечностей між білоруською стороною і Гомельським губвиконкомом з питань розподілу матеріальних і фінансових ресурсів губернії в 1924 р. Губернське керівництво прагнуло зберегти за собою максимум засобів і одержати доступ до передаваних БРСР територій і промислового потенціалу шляхом створення спільних акціонерних підприємств, трестів і т.п.

Особливий інтерес становлять надані російською стороною і включені до збірника витяги з протоколів засідань Політбюро ЦК ВКП(б) і Постанова ВЦВК РРФСР із питань ліквідації Гомельської губернії і передачі Речицького і Гомельського повітів БРСР. Ці документи дають змогу прослідкувати хронологію і механізм ухвалення рішень на вищому рівні. Водночас вони залишають за дужками проблему ініціаторів, причин, мотивів і аргументів такого вирішення долі Гомельської губернії. Через це воно сприймається як невмотивоване, вольове і одностороннє, а суб'єктом ухвалення рішення виступає тільки керівництво РРФСР. На відміну від попередніх періодів, відсутні документи, що розкривають реакцію на це рішення з боку губернського партійно-радянського керівництва.

Указане вище пов'язано з деякими істотними зауваженнями, які викликає збірник у цілому. На наш погляд, відсутність документів про територіальне самовизначення, що виходили від суб'єктів білоруської державності, – Білоруської Народної Республіки, Литовсько-білоруської Республіки і БРСР, призводить до того, що білоруська сторона представлена як незацікавлена і байдужа до проблеми створення і державної приналежності Гомельської губернії. Доля важливого регіону вирвана з контексту державного будівництва Білорусі у вказаний період і виглядає як процес виключно російсько-центробіжний, що вирішувався в контексті зв'язків “Гомель-Москва”. У такому варіанті проведене в 1924 р. і 1926 р. “укрупнення БРСР” за рахунок повернення у тому

числі й Гомельської губернії виглядає не як акт історичної справедливості, а як “подарунок білоруському народу від великого Сталіна”.

Проблему дещо висвітлюють вступ до збірника і коментарі укладачів. До переваг видання слід віднести іменний та географічні покажчики, список скорочень. Розшифровка скорочень має зовсім не технічне значення, бо документи рясніють радянськими неологізмами-аббревіатурами, сенс яких незрозумілий нині не тільки читачам, а й час-то навіть фахівцям-історикам. Збірник проілюстровано фотографіями і копіями факсиміле документів.

Загалом змістовно і науково підготовлений збірник, безумовно, викличе інтерес не тільки у професіоналів, але і у широкого кола читачів.

Валентина ЛЕБЕДЄВА

Забытая губерния

Рецензія на документальне видання, підготовлене білоруськими архівістами.

Ключові слова: рецензії; видання з історії Гомельської губернії.

УДК 94(476.2)"1919/1926"(049.32)

Валентина ЛЕБЕДЕВА

Забытая губерния

Рецензия на документальное издание, подготовленное белорусскими архивистами.

Ключевые слова: рецензии; издание по истории Гомельской губернии.

УДК 94(476.2)"1919/1926"(049.32)

Valentina LEBEDEVA

The forgotten province

The review of the documentary edition prepared by the Belarus archivists.

Keywords: reviews; editions on history of the Gomel province.

УДК 94(476.2)"1919/1926"(049.32)